

ERGENLERİN TOPLUMSALLAŞMASINDA İNTERNET KULLANIMININ AİLE VE OKUL BAĞLAMINDA YARATTIĞI SORUNLAR*

The Problems of Teen-Age Socialization Related with Spending Time on Internet from the Perspectives of Family and School

Belgin ARSLAN CANSEVER**

Ergenlerin Toplumsallaşmasında İnternet Kullanımının Aile ve Okul Bağlamında Yarattığı Sorunlar adlı doktora tezi, 12–14 yaş arasındaki ergenlerin internet kullanımının aile ve okuldaki toplumsal ilişkilerinde yarattığı sorunları konu etmektedir. Tezin amacı ise söz konusu bu sorunların belirlenmesi ve sorunlara çözüm önerilerinin getirilmesidir.

Genel olarak çalışma, anne-baba ve öğretmenin toplumsallaşma biçimlerinin ergenin internet aracılığıyla edindiğinden farklı olması nedeniyle ergenin anne-baba ve öğretmenle ilişkilerinde sorunlar yaşamasına dayanmaktadır. Ergen için bu durum, gerek anne-baba ve öğretmenin gerekse internetteki eş zamanlı ancak farklı toplumsallaşmalar arasında ortaya çıkan uyumsuzluktan kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın iki temel hipotezi bulunmaktadır. Bu hipotezlerden ilki, ergenlerin devlet ya da özel ilköğretim okullarında öğrenim görmelerine göre, internetin, ergenlik döneminde uzun süreli ve sık kullanımının ergenlerin aile içi ilişkilerinde sorun ya da sorunlar yaratabileceği beklentisidir. İkinci hipotez ise, ergenlerin devlet ya da özel ilköğretim okullarında öğrenim görmelerine göre, internetin, ergenlik döneminde uzun süreli ve sık kullanımının ergenlerin okulda arkadaşları ve öğretmenleriyle olan ilişkilerinde sorun ya da sorunlar yaratabileceğidir.

Tez çalışması giriş kısmı ile birlikte beş ana bölümden oluşmaktadır:

* Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği ABD. Araştırma Görevlisi Belgin Arslan Cansever'in Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü tarafından 03.12.2010 tarihinde kabul edilen doktora tezinin genişletilmiş özetidir.

** Dr., Araştırma Görevlisi, Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği ABD., İzmir.

Giriş kısmı bu konuyu seçmenin gerekçelerinin açıklandığı tezin sorunsalı; araştırma çerçevesinde kullanılan anahtar kavramların tanımları ile tez metninde kullanılan kısaltmalardan oluşmaktadır.

Araştırmanın kuramsal çerçevesinin açıklandığı birinci bölümde toplumsallaşma kavramı tüm boyutlarıyla tartışılmakta ve literatürde yer alan tanımlar çerçevesinde bireyin toplumsal bilgi, beceri ve rolleri öğrendiği, topluma ait değer, norm, tutum ve davranışları içselleştirdiği karmaşık bir süreç olarak ele alınmaktadır. Bu süreçte birey, aktif bir rol oynamakta, toplumla karşılıklı bir etkileşim içine girmektedir. Toplum, kuşaklar arası bu öğrenme-öğretme sürecinde bireyleri toplumsallaştırarak kendisine uyum sağlamalarına olanak vermekte, toplumsallaşan toplumsal aktörler de toplumu aynı biçimde yeniden üretmektedir. Dolayısıyla toplumsallaşma bu yeniden üretim sürecinde bir araç görevi görmektedir.

Karmaşık bir yapı gösteren toplumsallaşmanın kendine özgü özellikleri, işlevleri, aşamaları, evreleri de bu bölümde irdelenmektedir. Toplumsallaşmanın belirli bir toplumun var olması durumunda ve söz konusu toplumun kültürel öğeleri çerçevesinde gerçekleştiği görülmektedir. Toplum, bireylere bu kültürel öğeleri aktarırken bireyle bir etkileşim içine girmektedir. Birey girdiği farklı ortamlarda kendisinden beklenen toplumsal rolleri oynamakta ve bunu yaparken de toplumun kültürel öğeleri çerçevesinde davranmaktadır. Böylece toplum da yeniden üretilmektedir. Toplumsal yaşamda meydana gelen değişiklikler, bir kuşağın kendinden önceki kuşaktan farklı biçimde toplumsallaşmasını olanaklı hale getirmektedir. Bu bağlamda toplumun yeniden üretimi de kuşaklar arasındaki toplumsallaşma farklılıklarını içinde barındırmaktadır. Toplumsallaşma, birey açısından kişiliğin kazanılması, toplum açısından ise ait olunan kültürün bir kuşaktan diğer kuşağa aktarımı açısından işlevleri olan çok yönlü bir süreçtir. Bu süreç, toplumların yaşamış oldukları ekonomiye dayalı sosyo-kültürel değişikliklerin, birbirinden farklı özellikleri olan aşamalarla toplumsallaşma sürecini yeniden biçimlendirmesi sonucu oluşmuştur. Bu aşamalardan geleneksel toplumlarda çocuk, aile ve akraba çevresiyle yüz yüze ilişkiler çerçevesinde toplumsallaştırılmaktadır. Modern toplumlarda ise ulus devlet yapısının getirdiği farklı kurumsallaşmalarla birlikte çocuk aile ve akraba çevresinin yanı sıra farklı kurumların etkisi altında ve resmi ilişkiler çerçevesinde toplumsal yaşamın içine dahil olmaktadır. Küreselleşme sürecinde ise toplumsallaşmada çocuk-makine ilişkisinden söz etmek mümkündür. Bilişim teknolojilerinin hızla yaygınlaşmasıyla dünya küresel bir dünyaya doğru ilerlemekte, modern toplumlardaki kurumlar ise küreselleşme karşısında etkinliğini yitirmektedir. Bu durum kuşkusuz toplumsallaşma sürecinin de yeni bir biçim ve anlayış çerçevesinde değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda toplumların varlığını sürdürmesinde etkileşim içinde olduğu bireyleri çağın gereklerine uygun olarak toplumsallaştırmasının kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Toplumsallaşmada çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik evreleri belirleyicidir. Toplumsallaşmanın en yoğun yaşandığı çocukluk aşamasında

çocuk ilk sosyal deneyimlerini aile içi ilişkiler yoluyla öğrenmektedir. Ergenlik aşamasında, ergen ailenin yanı sıra okul, akran grupları vb. gibi geniş etkileşim alanları içinde toplumsallaşmaktadır. Yetişkinlik toplumsallaşması ise gerek çocukluk gerekse ergenlik toplumsallaşmalarına göre daha karmaşıktır. Bu aşamada, çocukluk ve ergenlikte edinilen rollerin yanı sıra dönemin getirdiği yeni statülere uygun olarak davranılmaktadır.

Toplumsallaşma, farklı toplumsallaşma ajanlarını içeren birincil ve ikincil toplumsallaşma aşamalarında gerçekleşmektedir. Birincil toplumsallaşma, aile ortamında ailenin üyeleriyle sınırlıdır. İkincil toplumsallaşma aşamasında ise eğitim kurumları, akran grupları, örgütler, hem geleneksel hem de yeni kitle iletişim araçları ve iş yaşamının unsurları sorumluluğun bir bölümünü aileden devralmaktadır. Bu bölüm kapsamında ayrıca ergenlik dönemi toplumsallaşma bağlamında tüm boyutları ile incelenirken, araştırmanın amacı çerçevesinde internet ve ergen ilişkisi evrensel bir bakış açısıyla ortaya konulmaktadır.

Araştırmanın yöntemi ile ilgili bilgilerin verildiği ikinci bölümde araştırmanın amacı kapsamında, hipotezler, alt hipotezler, evren ve örneklem, sınırlılıklar, veri toplama araçları ile araştırmada kullanılan teknikler tanımlanmıştır. Araştırma çerçevesinde, araştırmanın hipotezleri ve alt hipotezlerini test etmek için yalnızca anket tekniğiyle toplanan nicel veriler tek başına yeterli görülmemiş, derinlemesine görüşme tekniğinden gelecek nitel verilerin nicel verilerle karşılaştırılması sonucu belirlenen farklılık ve benzerliklerin çalışmaya zenginlik kazandıracığı düşüncesiyle yöntem olarak eklektik bir yapının kullanılması benimsenmiştir. Araştırmada kullanılan anket verilerinin çözümlenmesinde açıklamacı bir teknik kullanılarak verilere ilişkin neden-sonuç ilişkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Derinlemesine görüşmelerde ise verilerin çözümlenmesinde anlamacı bir teknik kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, İzmir'in Bornova ve Karşıyaka ilçelerinde İl Millî Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı devlet ve özel ilköğretim okullarında II. kademeye devam etmekte olan öğrenciler (6, 7 ve 8. sınıf), bu öğrencilerin velileri ve öğretmenleri oluşturmaktadır. Örneklem için nicel verilerin toplanmasında, tabakalı örneklem deseni kullanılmış ve 1020 öğrenci, 860 veli ve 505 öğretmen olmak üzere 2385 kişiye anket uygulanmıştır. Nitel verilerin çalışma grubu ise, maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılarak seçilen 36 öğrenci, 26 veli ve 27 öğretmenden oluşan 89 kişidir. Araştırmada nicel veriler için ölçme aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen öğretmen, öğrenci ve veli anketleri kullanılmıştır. Nitel veriler ise, yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen nicel veriler SPSS 17.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veriler değerlendirilirken, tanımlayıcı istatistik metotlarının (frekans, yüzde) yanı sıra niceliksel verilerin karşılaştırılmasında Pearson ki-kare bağımsızlık testinden yararlanılmıştır. Nitel verilerin analiz edilmesinde ise, göstergebilimin metin çözümleme modellerinden A.J.Greimas'ın eyleyenler modeli (actantial model) kullanılmıştır.

Üçüncü bölüm, araştırmanın nicel verilerine ilişkin bulgular ve yorum kısmından oluşmaktadır. Bulgular, tezin sorunsalını açık bir biçimde dile getirmiş ve iki temel hipotezi de doğrulamıştır. Ancak bazı alt hipotezlerin tam anlamıyla doğrulandığı söylenemez. Araştırmada öncelikle aile yaşamında bilgisayar ve internetin yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bulgulara göre, araştırmanın yapıldığı orta sınıf ailelerin tamamına yakınında internet bağlantılı bir bilgisayarın bulunduğu; bilgisayarın evlerde genel olarak çocuk odasına konulduğu ortaya çıkmıştır. Bilgisayarın tüm ailenin yararlanabileceği çalışma odası, oturma odası, salon vb. yerine ergenin odasına konulması, ergenin internet kullanımı konusunda ebeveyn denetiminin ve kontrolünün olmasını engellemekte; ergenin ailenin diğer üyeleriyle sosyal ilişkilerinin azalmasına neden olmaktadır. Bulgulara göre ailelerde internet en çok çocuk ya da çocuklar tarafından kullanılmaktadır. Ebeveynlerin internet kullanım oranlarının ise gerek devlet okullarında gerekse özel okullarda son derece düşük olduğu belirlenmiştir. Bu durum, ebeveynlerin internetle fazla ilgili olmadıklarını ve bu konuda ergenle herhangi bir paylaşım içine girmediklerini göstermektedir.

Ergenlerin yaşamında internetin ne ölçüde bir yeri olduğuna bakıldığında ise iki okul türünde de kullanım oranlarının oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Devlet okullarındaki ergenlerle özel okullardakilerin birbirlerine çok yakın oranlarda internet kullandıkları, özel okullardaki kullanımın biraz daha fazla olduğu saptanmıştır. Ergenler arasında internet kullanım amacına bakıldığında, cinsiyet temelli bir farklılaşmanın yaşandığı ortaya çıkmıştır. Türk toplumsal yapısında ailelerin çocuk yetiştirme tutumları, ergenlerin internet kullanma amaçlarına açık bir biçimde yansımaktadır. Bu bağlamda erkekler internette çoğunlukla kendilerini bağımsız hissedebilecekleri oyunlara; kızlar ise kendi arkadaş çevreleriyle sohbeteye yönelmektedirler. İnternetteki oyunların genellikle şiddete dayalı oluşu, ergenin ilişkilerinde daha saldırgan bir kişilik geliştirmesine neden olmaktadır. Her iki okul türünde de erkekler kızlara göre daha uzun süre internet kullanmaktadırlar. Ayrıca özel okullardaki ergenler, devlet okullarındaki ergenlere göre internette daha fazla zaman geçirmektedirler. Araştırma sonuçlarına göre tatil dönemlerinde bile ebeveynlerin ergenle fazla zaman geçirmedikleri, birlikte etkinliklere katılmadıkları ortaya çıkmıştır. Ebeveyn ve ergen okul döneminde olduğu gibi tatil dönemlerinde de sosyal yaşamı paylaşmamakta, boş zamanlarını ergenle birlikte geçirmemektedir. Ebeveynlerin çocuklarının internet kullanımı konusunda yeterince sorumluluk alıp denetim yapamadıkları ve bu yüzden de ergenin interneti son derece denetimsiz bir biçimde kullandığı belirlenmiştir. Odasında internet başında uzun zaman geçiren ergen, gün içinde anne-babasıyla çok kısıtlı bir süre birlikte olabilmektedir. Dolayısıyla internet, toplumsallaştırma ajanı olarak ebeveynlerden çok daha etkin bir rol oynamaktadır. Bulgular internetin ergenin yaşamında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ergenlerin gerek internet kullanım amaçlarındaki farklılık gerekse internet kullanım sürelerinin uzunluğu, aile üyeleri ve öğretmenleriyle ilişkilerinde belirli düzeyde çatışmaların yaşanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

İnternetin ergenin aile, arkadaş ve öğretmenle olan ilişkilerine yönelik etkilerine bakıldığında ise internetin aile içi ilişkilere olumsuz etkisinin olduğunu, orta sınıflarda velilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edildiği belirlenmiştir. Veriler özel okullarda daha fazla sorun yaşandığını göstermektedir. Bu durumun temel nedeni, özel okullardaki ergenlerin internet kullanım sürelerinin son derece yüksek olmasıdır. Özel okul velilerinin bu konuda yeterince önlem almamaları aile ilişkilerinde devlet okullarındaki velilere göre daha fazla sorun yaşamalarına neden olmaktadır. İnternetin aile içi ilişkileri olumsuz yönde etkileme durumunun nedenleri incelendiğinde, orta sınıflarda internetin devreye girmesiyle aile içinde iletişim ve paylaşımın azaldığı, ilişkilerin yüzeysel kaldığı görülmektedir. İnternetin aile içi ilişkilere zarar verme durumu, ergen bakış açısına göre irdelendiğinde, her iki okul türünde de kız ergenler erkeklere göre internetin aile içi ilişkilere zarar verdiğine daha çok inanmaktadırlar. Ergenlere göre internetin aile ilişkilerine verdiği zararlara bakıldığında, kızlar her iki okul türünde de erkeklere göre internetin aile içi ilişkilerde iletişim, paylaşım ve birlikte geçirilen zamanı azaltmasına daha fazla vurgu yaparken; erkekler ise tartışma ve çatışmaya yol açtığını dile getirmişlerdir. Bu farklılık, erkeklerin interneti kızlardan daha uzun süre ve yoğunlukla da şiddet içerikli oyun oynamak amacıyla kullanmalarının aile içi ilişkilerine verdiği zararların tipik bir göstergesidir.

Ergenin arkadaşlık ilişkilerinde internetin rolüne bakıldığında, ergenlerin arkadaşlarıyla görüşme yolu yoğunlukla internet ortamında gerçekleşmektedir. Ergenlere göre internetin uzun süreli ve sık kullanımının okulda arkadaşlarla olan ilişkilere zarar verip vermediği incelendiğinde, erkeklerin kızlara göre daha fazla zarar verdiğine inandıkları saptanmıştır. İnternetin ergenin arkadaşlık ilişkilerine verdiği zararların içeriğine bakıldığında, cinsiyete göre bir farklılaşma durumu ortaya çıkmıştır. Kızlar arkadaşlarıyla yüz yüze görüşmek yerine internetteki sanal ortamlardan görüşmelerinin ilişkilerine zarar verdiği belirtmişlerdir. Erkek ergenler ise internette oynanan sanal oyunların arkadaşlık ilişkilerini zedelemesi, güvensizliği artırması ile arkadaş grubu sohbetlerinde, oyunlardan konuşulması ve bu sohbete ortak olunmadığında dışlanmayı en önemli zararlar olarak dile getirmişlerdir. Her iki cinsiyet grubunun belirttiği zararların onların internet kullanım amacıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Ergen-öğretmen ilişkilerinde ergenin cinsiyeti ile internetin okulda öğretmenle ilişkilere verdiği zarar arasındaki ilişkiye bakıldığında, kızların erkeklere göre daha fazla zarar verdiğine inandıkları saptanmıştır. Devlet okullarındaki öğretmenler özel okullardaki meslektaşlarına göre daha yaşlı ve kıdemli olduğundan sınıf içi disiplini daha fazla önemsemektedirler. Ergen bakış açısına göre internetin öğretmenle olan ilişkiler üzerindeki olumsuz etkileri incelendiğinde, devlet okullarındaki ergenlerin internette kullanılan dilin, okul ortamına taşınması halinde öğretmenle sorunlar yaşanmasını olumsuz etki olarak belirttikleri görülmüştür. Bu durum, devlet okullarında disiplini ön planda tutan öğretmenlerin internette sohbet ortamında kullanılan dilin derslerde

kullanılmasına izin vermemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda erkeklerin kızlara göre daha fazla uyarı aldıkları da belirlenmiştir. Özel okullardaki ergenler ise internetin öğretmenle ilişkileri üzerindeki olumsuz etkisinin derslere ayrılan zamanı azaltması ve öğretmenle olan ilişkilere zarar vermesi olduğunu ifade etmiştir. Bu olumsuz etki erkek ergenler tarafından kız ergenlere göre daha fazla belirtilmiştir. Öğretmen bakış açısıyla internetin okulda ergen-öğretmen ilişkilerine etkisine bakıldığında, ortaya çıkan sonuçlar öğretmenlerin her iki okul türünde de internetin öğrenciyle ilişkilerine verdiği zararlar konusunda yüksek düzeyde endişeli olduklarını göstermiştir. Bu endişenin, özel okullardaki erkek öğretmenlerde, gerek kendi okul türündeki kadın öğretmenlerden gerekse devlet okullarındaki meslektaşlarından daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Genel olarak her iki okul türünde erkek öğretmenlerdeki endişenin daha yüksek olduğu görülmektedir. Ergenin internet kullanımının artmasının öğretmeniyle olan ilişkisine zarar vermesinin nedenleri ile öğretmenin cinsiyeti arasındaki ilişkiye bakıldığında, iki okul türünde öğretmenlerin farklı görüşleri taşıdıkları saptanmıştır. Devlet okullarındaki kadın öğretmenler, ergenin öğretmenle olan ilişkisinde davranış bozukluğu göstermesi, saldırgan olmasını neden olarak belirtirken erkek öğretmenler ise, ödevlere gereken zamanın ayrılamaması ve derslerde konsantrasyon eksikliği yaşanmasını ve ergenlerin öğretmenle göz temasından kaçınmalarını göstermişlerdir. Özel okullardaki öğretmenler kontrolsüz bir ortam olan internete karşı öğretmenlerin okulda kontrollü olmayı ve belli bir disiplini öngörmesinden dolayı öğrenci ile zaman zaman iletişim kopukluğu yaşanmasını neden olarak göstermişlerdir. Özel okullardaki ergenlerin internette daha uzun zaman geçirmelerinin böyle bir soruna yol açtığı düşünülmektedir. Bu neden, kadın öğretmenler tarafından erkek meslektaşlarına göre daha fazla dile getirilmiştir.

Dördüncü bölümü oluşturan derinlemesine görüşmelerin çözümlemelerinde ise öğretmen ve velilerin, birbirine benzer bir toplumsallaşma sürecinden geçtikleri için konuya ilişkin görüşlerinde ortak unsurlara rastlanmıştır. İki gruba göre toplumsallaşma, iletişim, toplumsal norm, değer, kural, kaide, gelenek ve göreneklerin öğrenilip içselleştirildiği bir süreç olarak tanımlanmıştır. Toplumsallaşmanın gerçekleşmesiyle birlikte, toplum da varlığını sürdürerek bundan yarar sağlamaktadır. Öğretmenler ve veliler aile, kitap, okul, akraba çevresi, arkadaşlık ilişkileri ve kulüplerin toplumsallaşma sürecinde toplumun özelliklerinin aktarılmasına yardımcı olduklarını düşünmektedir. İnternet, ailede yerleşmiş bir boş zaman kültürünün ve birlikte kaliteli zaman geçirme anlayışının bulunmayışı, sınava odaklı bir eğitim politikasının varlığı ile kent yaşamının içinde barındırdığı zorluklar ise ergenin sağlıklı toplumsallaşmasında engelleyici rol üstlenmektedir.

Ergenler ise gerek ebeveynleri gerekse öğretmenlerinden farklı bir toplumsallaşma sürecinden geçmektedirler. Bu durum ergenlerin konuyla ilişkili görüşlerine de yansımıştır. Ergenlere göre toplumsallaşma, arkadaş gruplarına, sosyal ortamlara kabullenilme, dışlanmaktan ve yalnızlıktan kurtulma olarak

algılamaktadır. Ergen için arkadaş gruplarıyla yaşanan paylaşımlar, aile üyeleriyle ilişkilerden daha fazla önemsenmektedir. Bu önem, ergenin arkadaşları tarafından benimsenmesini sağlayacak her türlü etkinliğe yönelmesini de beraberinde getirmektedir. İnternet üzerinden arkadaşlarla iletişime geçme, ortak oyunlar oynama, alış-veriş vb. gibi pek çok etkinlik, ergenlerin dünyasında önemli bir rol oynamaktadır. Öyle ki arkadaş grubunda yer alma ve arkadaşlığı sürdürme bile bu ilişki çerçevesinde gerçekleşebilmektedir. Ergenler için arkadaşlarıyla iletişimi kolaylaştıran internet, yüz yüze görüşmelerine fırsat sağlayan okul ve dershane, sosyal ve kültürel etkinlikler, spor kulüpleri, toplumsallaşmanın yardımcıları olarak görülmektedir. SBS, ilköğretim II. kademe öğrencileri üzerinde büyük bir baskı yaratmıştır. Aileler yüksek akademik başarı beklentisiyle çocuklarını okul sonrasında özel derslere, etüt ya da dershanelere göndermektedirler. Sınav kaygısı ve akran baskısı ergenler için toplumsallaşmanın önündeki engelleyicilerdir.

Beşinci bölüm olan sonuç kısmında ise dünyanın hızla küresel bir dünyaya doğru gitmekte olduğu dolayısıyla da ulus devlet kurumlarında büyük bir aşınmanın yaşandığı vurgulanmaktadır. Geleceğin dünyasının küresel norm ve değerlerden örülü bir dünya olacağı bilinmektedir. Ergenler, bu küresel dünyanın yetişkinleri olacağından ulus-devlet modeline uygun toplumsallaştırmalar ergenin çağdaş dünyaya ayak uydurmasında engelleyici rol bile oynayabilir. Geçmişe dönerek geleceğe direnmek, ergenlerin dolayısıyla da toplumların gelişmesini engelleyebilir. Araştırmanın sonuçları doğrultusunda tez kapsamında, ebeveyn ve öğretmenlere bazı öneriler sunulmuştur.